

Міжнародний благодійний фестиваль казок «KAZ.KAR.» 2016 Науковий «круглий стіл»

Проблематика: «Феномен казки у пізнавально-виховному процесі суспільства»

АВТОРСЬКІ РЕФЕРАТИ

обговорення актуальних питань символіки, інтерпретації та виховного змісту казок.

Марина Демедюк,

*кандидатка філологічних наук, фольклористка (казкознавство),
молодша наукова співробітниця відділу фольклористики
Інституту народознавства НАН України, Львів.
mdemediuk@gmail.com*

Відтворення родинного життя українців у народних казках

Хоча народна казка безпосередньо не пов'язана з історичними реаліями, вона містить у собі відбиток середовища, що репрезентується певними деталями суспільного устрою, наявними у казкових сюжетах. За цим критерієм можна розмежувати казковий фонд тих частин етнічної території України, що знаходилися під владою різних держав із власною суспільною ієрархією та історичними реаліями. Звідси наявність і варіантності функціонально ідентичних персонажів: цар – цісар, піп – ксьондз, опришок – гайдамака, циган – москаль – жид. Однак навіть у варіантах казок із різних етнографічних регіонів зберігаються спільні риси, що визначають українців як окрему етнічну та національну спільноту. Так, у народних казках відтворюється ідеальна структура української родини (повна сім'я – батько, мати, діти), з важливою роллю жінки-матері, жінки-господині. Аналіз родинного життя народу конче важливий, адже родина є носієм традицій «у способі думання, настанов до зовнішніх і внутрішніх побудів, типових відповідей на різні ситуації» [1, с. 37].

На демократичному характері сімейних взаємин – на противагу авторитарному в російській родині – наголошується у варіантах сюжету «Царівна жаба» (СУС 402). Так, у російській казці рушієм дії виступає бажання царя одружити синів, причому відповіді про згоду царевичів не наводяться [2, с. 267]. В українському варіанті маємо розгорнутий діалог, що є свідченням демократичних стосунків між батьками і дітьми в родині: «Сини мої, соколи мої! Дійшли ви до літ – час уже вам подружжя шукать» – «Час, – кажуть, – таточку, час» [3, с. 99]. Цар також радиться із дружиною, що репрезентує рівноправне становище жінки у сім'ї, і лише тоді скеровує синів натягати «стрілочку мідні на срібний сагайдак» [3, с. 99]. У казках українців

віддзеркалюються й ієрархічні стосунки між братами, що виявляються у шануванні старшого молодшими та констатації необхідності одружуватися по черзі: «Ни йде так жиби ти, старший, ходив за мною, молодшим, а мене-сь оженив. Тільки, – каже, – так іде: як ти старший і, завжди тобі подобає перши жинитисі, а я буду при тобі» [4, с. 82]. Вибір чоловіка (дружини) для української молоді відповідальний крок, адже за традиційними етнічними нормами шлюб укладається на все життя і освячений Богом, а розлучення (навіть неформальні) не набули поширення. Тому і казковий герой підходить до вибору пари з усією серйозністю, усвідомлюючи, що це відповідальний і незворотний крок: «...це не яблучко з яблуньки зірвать: добре ззів, недобре – кинув; міні треба з нею вік кортати» [5, с. 23].

Рівень культури народу значною мірою залежить від статусу жінки у родині та суспільстві. Як влучно зауважив В. Цимбалістий, матріархальна структура української родини «дає далекойдучі наслідки на виховання і формування характеру української людини» [1, с. 38]. Звідси і шанобливе ставлення до жінки-матері, вірної дружини. Цілком закономірним стала поява мотиву про розумну дружину, яка навіть дурня здатна вивести в люди: «...попросиш у Бога доброї жінки, то коли дасть Бог, що матимеш добру жінку, то до віку тобі буде, поки жив будеш, то матимеш» [6, с. 291]; «А що ж? Скажи, щоб умна жона була, то в тебе і хазяйство буде» [3, с. 155]. Однак траплявся і нелад у сім'ї, часто спричинений невірністю дружини. Казки про лихих та зрадливих дружин наявні у репертуарі багатьох етносів. Відомо, що ставлення до жінки у росіян, білорусів та українців значно різняться. На це вказували такі дослідники української ментальності, як М. Костомаров та В. Антонович, залучаючи до аналізу тексти російської та

української фольклорної поезії. Різниця відчувається і в прозовому матеріалі, зокрема у народних соціально-побутових казках. Для детальної ілюстрації розглянемо інтерпретацію кількох відомих сюжетно-мотивних типів про зрадливих жінок – «Дружина-доказниця» (СУС 1381), «Дружина-базіка» (СУС 1381 D), «Нетямуща дружина» (СУС 1382*) – українською та російською казковою традицією. Так, в українських варіантах акцентується не стільки на любові жінок до пліток, як на необережності дружини героя, адже вона «по секрету» говорить про знахідку чоловіка сусідці чи кумі. Так новина доноситься до пана. У російських ж таємницю дружина виповідає навмисне, бажаючи покарати чоловіка за побой: «Постой, подлец! Узнаешь меня. Ты хочешь все золото себе забрать; нет, врешь! Я тебя упеку, в Сибири места не сыщешь! Сейчас пойду к барину!» [7, с. 173]. В українській казці не знайдемо лайливих слів на адресу дружини, яких є чимало у російській («глупая баба», «старая кочерга»). Відсутність нецензурних висловлювань у звертанні до дружини в українських варіантах пояснюється специфікою ментальності, адже для нашого етносу властивий тип матріархальної родини, трактування жінки як берегині домашнього вогнища. Акцент у російських та білоруських варіантах ставиться на покаранні дружини («Старик терпел-терпел, да не вытерпел, схватил ее за косу и давай таскать по полу; досыта потешился!» [7, с. 172], «Усхапїса з лавы, да як пачаў яе цягаць за косы да пачаў лупіць па чом папало, дак годзі яна с тых часаў лезці гаспадару ў вочы» [8, с. 160]), що інтерпретується як корисне і необхідне. В українських текстах лише вказується, що дружину провчили або ж, навпаки, чоловік випрошує у пана залишити її у спокої і відпустити додому [9, с. 186].

Таким чином, національний ідеал родини з визначальною роллю жінки-матері та ієрархією стосунків між дітьми спричинив видозміну окремих елементів казкової дії, зокрема мотивацію від'їзду героя, вибору подружньої пари та стосунків між казковими персонажами.

Література:

1. Цимбалістий Б. (1956). *Родина і душа народу* в: Українська душа: зб. наук. пр. Нью-Йорк; Торонто: Ключі. С. 26–44.
2. Народные русские сказки А. Н. Афанасьева: в 3 т. (1984). [подгот. Л. Г. Бараг, Н. В. Новиков; отв. ред.: Э. В. Померанцева, К. В. Чистов]. Москва: Наука. Т. 2.
3. Народные южнорусские сказки. (1870). Издал

И. Рудченко. Киев: В типографии Е. Федорова. Вып. II.

4. Галицькі народні казки. (1895). [в Берліні пов. Бродського із уст народа списав О. Роздольський. Впоряд. і порівняння додав І. Франко]. *Етнографічний збірник*: у 40 т. Львів. Т. 1.

5. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной императорским Русским географическим обществом. (1878). Юго-Западный отдел: материалы и исслед., собранные д. чл. П. П. Чубинским. СПб. Т. 2.: Малорусские сказки.

6. Малорусские народные предания и рассказы. (1876). (свод М. Драгоманова). Киев.

7. Народные русские сказки А. Н. Афанасьева: в 3 т. (1984). [подгот. Л. Г. Бараг, Н. В. Новиков; отв. ред.: Э. В. Померанцева, К. В. Чистов]. Москва: Наука. Т. 3.

8. Сержпутовский А. (1911). Сказки и рассказы белорусов-полешуков (материалы к изучению творчества белорусов и их говоров). СПб.: Изд. Отв. рус. яз. и словесн. Имп. акад. наук.

9. Народные южнорусские сказки (1869). (издал И. Рудченко). Киев: В типографии Е. Федорова. Вып. I.

